

Žifčák, František

Stará Levoča v archívnych prameňoch zo 16.—18. storočia

Archaeologia historica. 1993, vol. 18, iss. [1], pp. 31-35

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140035>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Stará Levoča v archívnych prameňoch zo 16.—18. storočia

FRANTIŠEK ŽIFČÁK

Záchranný archeologický výskum realizovaný v rokoch 1978, 1979 a 1988 Františkom Javorským južne od Levoče v polohe „Vojenské cvičisko“, ležiacom neďaleko vyvýšeniny „Stará Levoča“, priniesol závažné výsledky k osídleniu mesta. Doposiaľ iba tušená stará Levoča sa našla. Rozmery odkrytých základov kostola nebývanej veľkosti (33,4 × 12 m), cintorín v jeho bezprostrednej blízkosti a ďalšie sídliskové objekty naznačovali, že skutočne pôjde o predchodkyňu dnešného mesta. Kostol románsko-gotický farského charakteru bol časovo ohraničený rokmi prelomu 11. a 12. storočia až 30. rokmi 15. storočia. Jeho definitívny zánik podľa F. Javorského pravdepodobne súvisel s vpádom husitských vojsk na Spiš. Došiel tiež k záveru, že ide o kostol sv. Mikuláša.¹

Potrebné je pripomenúť, že M. Suchý vo svojej práci o dejinách Levoče uvádza, že kostol sv. Mikuláša by mal ležať niekde pod „Mestským vrchom“ (Stadtbergom) pri križovatke starej uhorskej cesty (Unger Steig) s cestou vedúcou z Levoče do Spišskej Novej Vsi, ktorú kedysi označovali ako „magna via“.² K tomuto záveru došiel na základe rozboru písomných prameňov, kým F. Javorský túto križovatku zaregistroval pri výskume priamo v teréne.³ Suchý pritom vo svojej publikácii upozornil na fakt, že v listinách z 13. storočia sa termínom Levoča (Leucha, Leuche Luche, Lyuche, Lywcha, Laucha, Luchsa i Leuchza) zapisoval názov mesta, ale rovnako tiež Levočského potoka a kopca, k úpätiu ktorého viedla tzv. magna via smerom z Levoče. Tento kopec identifikoval s vyvýšeninou aj v súčasnosti označovanou „Stará Levoča“.⁴ Súčasne poukázal na dôležitý prameň k dejinám mesta — pozemkové knihy Levoče zachované zo 16.—18. storočia. Venoval im tiež samostatnú štúdiu.⁵ Počnúc rokom 1560 (staršie zhoreli pri požiari v roku 1550) sa obnovovali každých 10 rokov. Zachytávali meno majiteľa domu v niektorom z 12 obvodov mesta, jeho polia, lúky, záhrady, hámre, rybníky i výšku predpísaného cenzu z majetku. Z nášho hľadiska je dôležité to, že popisujú aj polohu, kde sa v chotári nachádzali. Ak došlo k predaju majetku v priebehu 10 rokov, zmena sa zachytila zaznačením u bývalého i súčasného vlastníka. Teda v týchto mestských knihách, vedených precízne, ktoré možno považovať za skutočne jedinečný prameň k histórii mesta, sa stretávame so zaujímavým faktom: v 2. polovici 16. storočia a ešte dlho v 17. storočí sa nikde neuvádza poloha „Stará Levoča“. Podrobnou analýzou záznamov v spomínaných pozemkových knihách a ich konfrontáciou s mapami z 19. a 20. storočia sa nám podarilo dokázať, že vyvýšenina tzv. Stará Levoča (Alte Leutsch) bola v 16. a prvej polovici 17. storočia označovaná najčastejšie termínom „Burchberg“, „Burgberg“ a len zriedkavo „Burg“.⁶ Doteraz sa totiž tento termín vo všeobecnosti spájal s polohou „Burg“ alebo „Na Burgu“, ktorá sa nachádza za kostolom na Mariánskej hore a máme ju takto zaznačenú aj na novších mapách. V spomínanom období Levočania v pozemkových knihách poznali tento „Burg“ za kostolom na Mariánskej hore. Stále ho takto špecifikovali, aby nedošlo k zámene s „Burchbergom“, t. j. „Starou Levočou“. Napr. v roku 1560 mali levočskí mešťania svoje polia a lúky v erdtachoch (0,69 ha) vo vyše 60 prípadoch uvádzané v polohách: „Am Burchberg“, „Hinter Burchberg“, „Unter dem Burchberg“, „Auf dem Burchberg“.⁷ Jedna poloha je uvá-

dzaná „fur dem Burchberg unterm Ren“ (pred hradným kopcom pod žlabom).⁸ Iba v dvoch prípadoch sa výslovne uvádzajú pozemky ležiace na Mariánskej hore („na Burgu za Mariánskou horou“ a „na ceste za Burgom za Mariánskou horou“).⁹ Máme aj sporné prípady, keď sa uvádza iba „Burg“ a jeho bližšia poloha sa nedá jednoznačne určiť. Je ich však zanedbateľný počet (asi 3–4 prípady). Z uvedeného teda vyplýva, že „Burchberg“ ležal v úrodnej časti chotára mesta a je identický s vyvýšeninou „Stará Levoča“. Toto tvrdenie podporujú aj susedné a blízke polohy „Burchberg“ v pozemkových knihách: „Bey S. Niclas Kirchen“, „Bey Neudorfer Weg“, „Bey Engelmans Berg“, „Auf dem Steinberg“, „Auf Densdorfer Fuszsteig“, „Am Stadtberg“, „Unter der Odorit“, „Unterm Galgenberg“ atď.¹⁰

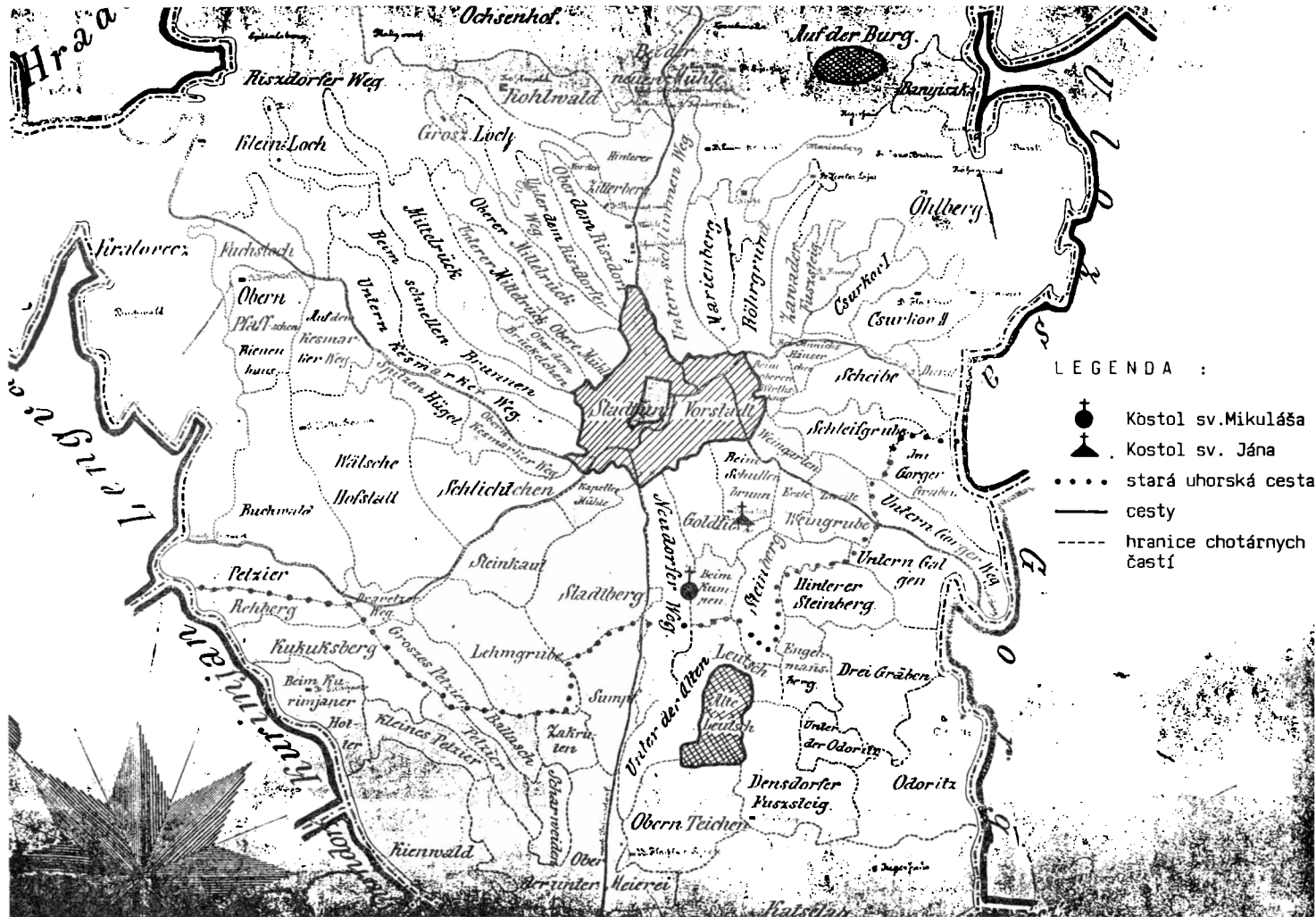
Skutočná stará Levoča, ako o tom svedčia archeologické výskumy, však ležala v blízkosti kostola sv. Mikuláša. Čo hovoria záznamy v pozemkových knihách mesta o tejto polohe, ktorá sa v novších mapách vyskytuje taktiež pod iným názvom?

V pozemkových knihách zo 16.–18. storočia sa v extraviláne mesta uvádzajú polohy pri dvoch kostoloch: sv. Jána a sv. Mikuláša. V blízkosti kostola sv. Jána bol špitál malomocných. Polohu kostola zachytil F. Javorský v blízkosti polohy „Červená chyžka“.¹¹ Zhoduje sa s priestorom, do ktorého kostol situujú záznamy v pozemkových knihách: „pod kostolom sv. Jána na Fitrifte“, „nad kostolom sv. Jána pri Schuller Brune“ a „pri kostole sv. Jána pod kameňolomom“.¹² Kostol sv. Alžbety, známy z literatúry,^{12a} sa tu nespomína. Podľa F. Javorského ležal tesne pod hradbami, v blízkosti dnešného hostinca „Podkova“.

Venujme však pozornosť kostolu sv. Mikuláša. V pozemkových knihách mesta sa majetky Levočanov uvádzali v nasledovných polohách: „pri kostole sv. Mikuláša“ „pod kostolom sv. Mikuláša“, „nad kostolom sv. Mikuláša“, „pod kostolom sv. Mikuláša oproti uhorskej ceste“ a „pri kostole sv. Mikuláša pri žliabkoch“ (bey s. Niclos Kirch beim Kompen). Posledne menovaná poloha sa vyskytla prvýkrát až roku 1590¹³ a je pre nás dôležitá z viacerých dôvodov. Totiž tam, kde sú žliabky, je obyčajne aj voda. A my máme tesne nad kostolom sv. Mikuláša pomerne silný prameň. Zdá sa, že čím viac ubúdalo stavebného materiálu z ruín kostola, tým viac sa dostával do povedomia obyvateľov Levoče tento prameň, resp. žliabky pri ňom. Iba tak si totiž možno vysvetliť, že v 17. storočí pribúdalo záznamov polôh pozemkov pri kostole sv. Mikuláša, kde sa zároveň uvádzali aj žliabky (Kumpen, Kompen). Boli situované nad kostolom i pod kostolom. Od začiatku 18. storočia sa v pozemkových knihách poloha „pri kostole sv. Mikuláša“ postupne vytrácala a namiesto nej zostala iba poloha „Na žliabkoch“.¹⁴ V takejto podobe sa dostala aj do máp z 19. a 20. storočia.

V súvislosti s kostolom sv. Mikuláša nie je zanedbateľný záznam z roku 1640, podľa ktorého má Jonáš Spillenberger polia o 3 erdtachoch „pri uhorskej ceste pod žliabkami“.¹⁵ Svedčí to o tom, že stará uhorská cesta viedla v tesnej blízkosti žliabkov a teda aj kostola sv. Mikuláša. Podľa polôh pozemkov pri nej ležiacich dá sa jej smer pomerne dobre sledovať. Severne pod Šibeňou horou (Galgenberg) sa krížovala so starou hrhovskou cestou, pretínala Kamenný vrch (Steinberg), popod Anjelský vrch (Engelmansberg) sa zatáčala medzi vyvýšeninu „Stará Levoča“ a kostol sv. Mikuláša, pod Mestským vrchom (Stadtbergom) krížovala Novoveskú cestu, prechádzala okrajom Mestského vrchu nad Močiarom (Sumpff), prekračovala Levočský potok, potom potok Bycír (Petzier) a smerovala do chotára obce Kurimany.¹⁶

Po krátkom exkurze vráťme sa však k „Starej Levoči“. Prvý záznam o tejto polohe v pozemkových knihách sa viaže až k roku 1680, keď Katarína Polankerová okrem iných nehnuteľností vlastnila tiež 2 erdtachy poľa „Bey der alten Leutsch“.¹⁷ Od toho roku majú aj iní levočskí mešťania pozemky v polohách „pri“, „za“, „pod“ i „na“ tzv. Starej Levoči. Zaujímavé je, že tento názov iba postupne vytlačal polohu „Burchberg“ a „Burg“. Spočiatku figurovali vedľa seba. Dokonca roku 1710 pri majiteľovi Friedrichovi Böhlerovi je uvedený, že vlastnil pole „Hinter der alten

LEGENDA :

- Kostol sv. Mikuláša
- ▲ Kostol sv. Jána
- stará uhorská cesta
- cesty
- hranice chotárných častí

Mapa J. B. Prokopa z 2. polovice 19. storočia s časťami levočského chotára a doplnkami výskumu.

Leutsch oder Burg¹⁸. Zdá sa, že ešte v priebehu 18. storočia sa pre túto polohu ustálilo pomenovanie „Stará Levoča“ a poloha „Burg“ sa vzťahovala už iba na chotárnu časť za Mariánskou horou. Takto sa to prenieslo aj do súčasných máp.

Pomerne neskorý výskyt pomenovania „Stará Levoča“ v pozemkových knihách, resp. jeho objavenie sa iba okolo roku 1680 zaiste má svoje príčiny. Podľa nášho názoru, popri praktických dôvodoch (napr. odlišenie „Burgov“ v okolí mesta), bude potrebné zobrať do úvahy aj osobnosť levočského učiteľa, senátora a richtára Gašpara Haina (1632—1687). Poznáme ho tiež ako kronikára mesta, ktorý sa jeho históriou intenzívne zaoberal, zamýšľal sa nad ňou a využíval pritom aj staršie kroniky a iné archívne pramene.¹⁹ Prevzal z nich tiež verziu o troch pokusoch spišských Sasov vybudovať po tatárskom vpáde novú Levoču. V jednom prípade sa Sasi pokúšali usadiť aj na Mestskom vrchu. Údajne však pre nedostatok vody museli odísť. Možno predpokladať, že sa starú Levoču pokúšal aj nájsť a práve vyvýšenina v blízkosti tohto vrchu označovaná „Burchbergom“ a potom aj „Burgom“ mohla spĺňať jeho predstavy predchodkyne dnešnej Levoče. Snáď aj jeho pričinením sa termín „Stará Levoča“ dostal aj do skúmaných mestských kníh. Pravda, súčasné archeologické a historické výskumy ukazujú, že predstavy Haina a jeho súčasníkov o počiatkoch dejín mesta a podiele nemeckých osadníkov na ich konštituovaní sa od reality líšia. O tom, že dnešná Levoča vznikla z niekoľkých starších slovanských osád doosídlením nemeckými kolonistami sotva možno pochybovať.²⁰ Koľko ich však v skutočnosti bolo? Na túto otázku by mal dať odpoveď ďalší intenzívny a systematický výskum archeológov a historikov.

Poznámky

- 1 Javorský, F.: Výskumy a prieskumy výskumnej expedície archeologického ústavu SAV na Spiši. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra 1980, s. 124—127, obr. 59.
- 2 Suchý, M.: Dejiny Levoče 1. Košice 1974, s. 45—46.
- 3 Touto cestou ďakujem F. Javorskému za cenné informácie o výsledkoch jeho archeologického výskumu priamo v teréne.
- 4 Suchý, M.: c. d., s. 41, 50. Citácie textu listiny na ktorú sa odvoláva (Hazai okmánytár VII, č. 200) a jej interpretácia sú však sporné. Ide o listinu Spišskej Kapituly a nie spišského župana Balda. Príslušný text z listiny znie: „... ad magnam viam qua itur de luchs a et circa eandem uiam in transsitu riuiuli sunt due mete in pedis montis, quarum vna est de luchs a, alia eiusdem terre“. Z tohto znenia sa nedá identifikovať názov kopce, pretože sa hovorí o dvoch medzníkoch na úpätí kopca, z ktorých jeden je od Levoče (quarum vna est de luchs a).
- 5 Suchý, M.: Levočské pozemkové a daňové knihy. In: Slovenská archivistika III, č. 1, 1968, s. 22—24.
- 6 Pozri k tomu levočské pozemkové knihy v Štátnom okresnom archíve Spišská Nová Ves, pobočka Levoča, MML, XXI 57, XXI 59 a XXI 62.
- 7 ŠOKA SNV, pob. Levoča, MML, XXI 57.
- 8 Tamže, s. 106.
- 9 Tamže, s. 72 a 94.
- 10 Ako poznámka č. 6.
- 11 Informácia o tom bola podaná na konferencii na Čingove dňa 30. 9. 1992. Je potrebné pripomenúť, že M. Suchý jeho polohu uvádza dosť nejasne. Raz ju dáva do súvislosti s kostolom sv. Jána inokedy zase s kostolom sv. Alžbety. (Dejiny Levoče 1, s. 89—90.)
- 12a Greschik, V.: Die Belagerung Leutschaus durch Emmerich Tököly 1680. In: Zprávy z minulosti Spišskej župy XIII, Levoča 1923, s. 130—131, pozn. č. 2; Hain, G.: Zipserische oder Leutschaverische Chronica undt Zeit-beschreibung. Vyd. J. Bal—J. Förster—A. Kaufmann pod názvom „Hain Gáspár Löcsei krónikája. Levoča 1910—1913, s. 53—54.
- 13 ŠOKA SNV, pob. Levoča, MML, XXI 57, s. 357.
- 14 Tamže, XXI 64, XXI 65.
- 15 Tamže, XXI 62.
- 16 Pozri k tomu orilohu: detail mapy geometra Jána B. Prokopa z 2. polovice 19. storočia s vyznačením častí levočského chotára, ktorú sme doplnili o smer tzv. uhorskej cesty, polohy kostolov sv. Mikuláša a sv. Jána. Mapa sa nachádza v zbierke Spišského múzea v Levoči pod č. 3045.
- 17 ŠOKA SNV, pobočka Levoča, MML, XXI 64.

- 18 Tamže.
 19 Pozri k tomu bližšie najmä: Slovenský biografický slovník II. Martin 1987, s. 261; Demkó, K.: Hain Gáspár és krónikája. In: Századok 16, 1882, s. 133–143.
 20 Suchý, M.: Dejiny Levoče 1, s. 43n; Chalupecký, I. – Rusnák, E.: Levoča a okolie. Košice 1985, s. 6–7.

Zusammenfassung

Das alte Leutschau in den Archivadokumenten aus dem 16.–18. Jh.

Die von František Javorský in den Jahren 1978, 1979 und 1988 realisierte archäologische Rettungsforschung südlich von Leutschau in der Lage „Vojenské cvičisko“ (dt. Militärischer Exerzierplatz) brachte bedeutende Ergebnisse zur Besiedlung der Stadt. Die entdeckten Gründe einer Kirche von ungewöhnlicher Größe, der Friedhof und weitere Siedlungsobjekte in ihrer unmittelbarer Nähe deuteten darauf, daß es sich um die Vorgängerin der heutigen Stadt „Stará Levoča“ (dt. „Alt-Leutschau“) handelt. In der Nähe befindet sich nämlich eine Erhöhung gleichen Namens. Die Anfänge der Entstehung der Kirche wurden auf die Wende des 11. und 12. Jh. s bestimmt. Nach F. Javorský handelte es sich um die Pfarrkirche des Hl. Nikolaus. Er bestätigte damit die Hypothese M. Suchýs, daß die Kirche des Hl. Nikolaus sich unter dem „Mestský vrch“ (dt. „Stadtberg“) an der Kreuzung des alten ungarischen Weges mit dem von Leutschau nach Spišská Nová Ves führenden Weg befunden haben sollte, der einst als „magna via“ bezeichnet wurde. Suchý gelangte zu dieser Konstatierung aufgrund des Studiums einer einzigartigen Quelle zur Geschichte der Stadt, die er als Grundbücher bezeichnete. Diese haben sich aus dem 16. bis 18. Jh. erhalten. Durch eine ausführliche Analyse der in den angeführten Grundbüchern eingezeichneten Eintragungen und durch ihre Konfrontation mit den Landkarten aus dem 19. und 20. Jh. gelang es uns zu beweisen, daß die „Stará Levoča“ (dt. „Alt-Leutschau“) genannte Anhöhe im 16. Jh. und in der ersten Hälfte des 17. Jh. s am öftesten mit dem Terminus „Burchberg“, „Burgberg“ und nur selten „Burg“ bezeichnet wurde. Bisher wurde nämlich dieser Ausdruck mit der Lage „Burg“ oder „Na Burgu“ (dt. „Auf der Burg“) verbunden, die sich hinter der Kirche auf „Mariánska hora“ (dt. „Auf dem Marienberg“) befindet und auf diese Weise auch auf den neuesten Landkarten bezeichnet ist. Im erwähnten Zeitraum wußten die Leutschauer Bürger diese in den Grundbüchern als „Burg“ hinter der Kirche auf dem Marienberg, und auf diese kurze Weise spezifizierten sie sie auch, damit es nicht zur Verwechslung mit dem „Burchberg“, d. h. mit dem „Alt-Leutschau“ käme. Die Lage „Alt-Leutschau“ wird im 16. und noch lange im 17. Jh. in den Archivquellen gar nicht angegeben.

Als wirkliche „Alt-Leutschau“, wie die archäologischen Erforschungen davon zeugen lag jedoch in der Nähe der Kirche des Hl. Nikolaus. Die Lage der Grundstücke „an“, „über“ sowie „unter“ der Kirche des Hl. Nikolaus ist in den Grundbüchern von Leutschau aus dem 16 bis 18. Jh. angeführt. Seit dem Jahre 1590 kommt die Lage „an der Kirche des Hl. Nikolaus beim Kumpen“ vor, was das Vorhandensein einer Quelle in der Nähe der Kirche andeutet. Eine verhältnismäßig starke Quelle in der Nähe der Kirche andeutet. Eine verhältnismäßig starke Quelle befindet sich dicht über den entdeckten Gründen der Kirche des Hl. Nikolaus. Es scheint, daß je mehr das Baumaterial von den Ruinen der Kirche abnahm, desto mehr diese Quelle, bzw. der Kumpen anbei, ins Bewußtsein der Leutschauer trat. Seit dem Anfang des 18. Jh. s schwand nämlich nach und nach der Namen der Grundstücke „An der Kirche des Hl. Nikolaus“, und anstatt dessen blieb nur die Lage „pri žliabkoch“ (dt. „Beim Kumpen“). In dieser Form kam sie auch in die Landkarten des 19. und 20. Jh. s.

Die Analyse der Eintragungen in den Grundbüchern beweist, daß der alte ungarische Weg in nächster Nähe der Kirche des Hl. Nikolaus, zwischen den Lagen „Beim Kumpen“ und „Alt-Leutschau“ geführt hatte. Nach den Lagen der anliegenden Grundstücke läßt sich seine Richtung verhältnismäßig gut verfolgen.

Die Lage „Alt-Leutschau“ wird in den Grundbüchern zum ersten Male im Jahre 1680 angeführt. Dieser Namen verdrängte nur nach und nach die Benennung „Burchberg“ und „Burg“. Erst im Laufe des 18. Jh. s stabilisierte sich für diese Lage die Benennung „Alt-Leutschau“, und die Lage „Burg“ bezog sich weiterhin nur mehr auf den Katasterteil hinter der Kirche am Marienberg. So wurde es auch in die gegenwärtigen Landkarten übertragen.

Das verhältnismäßig späte Vorkommen der Benennung der Lage „Alt-Leutschau“ in den Grundbüchern der Stadt hängt möglicherweise mit der Wirkung des Leutschauer Lehrers, Senators und Bürgemeisters Gašpar Hain (1632–1687) zusammen, der sich mit der Leutschauer Geschichte befaßte. Wir kennen ihn auch als Chronisten der Stadt, der seine Angaben auch aus den Archivquellen schöpfte. Vielleicht geschah es auch durch sein Zutun, daß das „Alt-Leutschau“ in die Stadtbücher gekommen ist.

Abb. 1. Landkarte von J. B. Prokoř aus der 2. Hälfte des 19. Jh. s mit Teile des Leutschauer Katasters und mit Ergänzungen der Forschung.

